

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

William Chittick'te Gelenekselci Ekol ve Entelektüel Gelenek İlişkisi¹

The Relationship Between the Traditionalist School and Intellectual Tradition in William Chittick

Abdulhamit ALTUNTAŞ

Millî Eğitim Bakanlığı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni,
abdulhamit.altuntas@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7719-6433.

Betül SAYLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
Tasavvuf Anabilim Dalı,
betulsaylan@trabzon.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6184-7393

Cilt/ Issue: 4/1, 87-120

Geliş Tarihi: 19.05.2023

Kabul Tarihi: 29.04.2023

Atrf: Altuntaş, Abdulhamit-Saylan, Betül
"William Chittick'te Gelenekselci Ekol
ve Entelektüel Gelenek İlişkisi". *İLSAM
Akademi Dergisi* 4/1 (Nisan 2024), 87-120.

Dipnot: Abdulhamit Altuntaş-Betül Saylan
"William Chittick'te Gelenekselci Ekol
ve Entelektüel Gelenek İlişkisi". *İLSAM
Akademi Dergisi* 4/1 (Nisan 2024), Sayfa.

1 Bu çalışma yazarın 2022 yılında Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Dr. Öğr. Üyesi Betül SAYLAN danışmanlığında yazdığı "William Chittick'te Gelenekselci Ekol ve Tasavvuf" adlı yüksek lisans tezinden istifa edilerek hazırlanmıştır.

ÖZ

William Chittick; İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve bu iki ana gelenek üzerinden gelen entelektüel kimseleri merkeze alarak İslâm'da tasavvuf ve İslam felsefesi alanında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkan Batılı araştırmacılardan biridir. New York State Üniversitesinde çalışmalarına devam eden Chittick, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ ile onların bıraktığı olduğu mirası devam ettirme gayretiyle "gelenek" vurgusunu dile getiren bir araştırmacıdır. Chittick, yaygın kanaate göre çoğu araştırmacı tarafından "Gelenekselci ekol" (Traditionalist school) adıyla meşhur gelenekselcilerin yaşayan temsilcilerinden olarak da görülmektedir.

Gelenekselci ekol ile Chittick'in düşünceleri arasında bazı ortak noktalar bulunsa da Chittick'in "Hiçbir ekolün temsilcisi değilim." şeklindeki söylemleri, onun farklı bir düşünce dünyasına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim yaptığımız araştırmalar, Chittick'in "intellect" (entelektüel) adını verdiği ve sık sık "entelektüel gelenek" şeklinde bahsettiği bir düşünceyi ön plana çıkarma gayretinde olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada Chittick'in "gelenek" kelimesine yüklediği manadan hareketle onun Gelenekselci ekol ile ilişkisi saptanarak İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ öncülüğünde ifade ettiği İslâm medeniyeti ve tasavvufi öğretilerini içeren "entelektüel gelenek" anlayışı ortaya konulacaktır. Çalışma, doküman analizi yöntemini kullanılarak deskriptif bir metotla genel bir çerçeve halinde sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, William Chittick, Gelenek, Gelenekselci Ekol, Entelektüel Gelenek, İbnü'l-Arabî, Mevlânâ

ABSTRACT

William Chittick is one of the Western researchers who stands out with his studies in the field of Islamic Sufi thought and philosophy, focusing on Ibn al-'Arabî, Mevlânâ, and intellectuals coming from these two main traditions. Chittick, who is still continuing his research at New York State University, is a researcher who emphasizes “tradition” and is eager to continue the legacy left by Ibn al-'Arabî and Mevlânâ. According to general opinion, Chittick is seen by most researchers as one of the living representatives of traditionalists, also noted for the name “Traditionalist School.”

Despite there being some common threads between the traditionalist school and Chittick's thoughts, Chittick's statements, such as “I am representative of no school,” reveal that he has a different world of thought. As a matter of fact, our research shows that Chittick tries to bring to the forefront what he calls “intellect” and often refers to as “intellectual tradition.”

In this study, we will reveal the understanding of “intellectual tradition,” which includes Islamic civilization and Sufi teachings, which Chittick expresses under the leadership of Ibn al-'Arabî and Mevlânâ through his meaning attributed to the word “tradition” by determining his relationship with the traditionalist school. Our study will be presented in a general framework with a descriptive modality by using the document analysis method.

Keywords: Sufism, William Chittick, Tradition, Traditionalist School, Intellectual Tradition, Ibn al-'Arabî, Mevlânâ

EXTENDED ABSTRACT

Sufism is a school of spiritual upbringing that brings together those who want to escape from the depression of the modern world and get away from the fast cycle of life in spiritual and subtle delights and offers an ethics-based life by providing progress through heart purification and nafs purification. Since this structure of Sufism and its teachings is universal in the eyes of those who strive to become “*insan-ı kâmil*” (perfect human being), this branch of science has always been an interesting field for many people in search of knowledge and wisdom. Of course, the wide perspective offered by these teachings has also influenced Western researchers, playing a significant role in their research areas and studies.

William Clark Chittick, who teaches at Stony Brook University in New York with the title of “Distinguished Professor,” is a Western researcher who continues his studies, lectures, and publishes works in the fields of Islamic philosophy and Sufism.

During his university education, Chittick was impressed by the structure of

Islam and the spiritual aspect it offered to human beings, and he expressed that Western thought and intellectual currents were “empty and meaningless.” After the lecture circles of Seyyed Hüseyin Nasr, one of the living representatives of the traditionalist school, who was his doctoral advisor, he concentrated his studies on Ibn al-'Arabî and Mevlânâ in particular.

As a Western researcher, Chittick's taking a stance in favor of tradition by criticizing the modern by loudly voicing the holy and spiritual values destroyed by modernism, emphasizing the holiness, giving importance to wisdom and spiritual knowledge, and presenting all these based on the teachings of Sufism have caused him to be seen as a representative of the “Traditionalist school” known as “Traditionalism” by most researchers. Chittick's ideas have been mentioned by many researchers in scientific theses and articles on the traditionalist school of thought, and he has been reflected in qualities such as “presenting translations from a traditionalist perspective” and “one of the living spokespersons of the traditionalist school.”

The traditionalist school, which was pioneered by René Guénon and summarizes the world of thought of Frithjof Schuon, Titus Burckhardt, Martin Lings, and today Seyyed Hüseyin Nasr, appears as a school of thought that prioritizes the sacred against modernism and nowadays mostly emphasizes the wisdoms inherent in every religion, states that religions have a common doctrine, and defends the transcendental unity of religions. However, Chittick has a different vision of “tradition” from this school of thought.

Chittick states that he has learned a great deal from members of the traditionalist school, but “I am not much interested in traditionalism or Guénonism, ‘isms’”. Chittick makes it clear that he is not a member of the traditionalist school, as he states in his own words.

In his studies, Chittick, who himself expresses that he seeks to “let the Sufi tradition speak,” has expressed his understanding of the tradition by prioritizing the thoughts and perspectives of people with Sufi intellectual identities, especially Ibn al-'Arabî and Mevlânâ. The influences of these two Sufis can be clearly identified in Chittick's Sufi thought and his perspective on truth. The legacy of these two Sufis, which he calls the “intellectual tradition,” is the main element that constitutes Chittick's world of thought and determines his understanding of tradition.

According to Chittick, the word “intellectual” is used in the sense of “intellect”. However, this intellect is not pure intellect or the intellect we use in our daily accounting, but a capability that knows the truth of the Islamic tradition, is

potentially present in all human beings, and can emerge through the realization of the essence of the human being. Chittick's understanding of "tradition" includes both the transcendental and the rational. Chittick's understanding of "tradition" includes both the transmitted and the intellectual. He defines tradition as an intellectuality based on transmission and wisdom within Islamic thought. According to Chittick, tradition is considered an inheritance from the past because it is confined to the framework of Islamic philosophy and Islamic mysticism. While intellectual tradition constitutes the history of Islamic thought in a broad sense, in a special sense, it refers to the system of thought coming from philosophers of Islam and Sufis who have the competence to combine the authentic knowledge coming from the past with *irfan* (insight), *keşf* (discovery), and intuition and make it actual.

Considering Chittick's ideas such as opposition to modernity, giving intellect the meaning of intellectuality and placing the intellect in a spiritual and intuitive position, the necessity of having the qualification of "*insan-ı kâmil*" (perfect human being), the necessity of *tawhîd* at the basis of the orthodoxy (*sahihlik*) of religions, the transcendental unity of religions, and the necessity of turning to the "*bâtin*" (essence) rather than staying in the "*zâhir*" (apparent), it is necessary to state that he has a superficial common ground with the Traditionalist school of thought. However, Chittick clearly states that he has learned a lot from the thinkers of the traditionalist school, but that he finds Ibn al-'Arabî, Mevlânâ, and their followers more worthy of study, and that he does not belong to this school and does not seek to explain the views of the traditionalist school. He expresses his worldview through his intellectual tradition and heritage.

Chittick's understanding of tradition is based on the concepts formed by Ibn al-'Arabî, Mevlânâ, and the intellectual tradition that continues their thoughts rather than the concepts used by the traditionalist school. When analyzing the studies of Chittick, who is a follower of Islamic civilization and intellectual tradition and who appears as a researcher who has taken refuge in the Sufi tradition from the crisis of the modern world, it can be said that his purpose is that if there is something to be said about the present or the world, it is possible to say it with the understanding of Sufism originally presented by Ibn al-'Arabî, Mevlânâ, and those who come from this tradition, which he calls the "intellectual tradition."

Since being conducted so far, Chittick's life, his understanding of tradition, his intellectual followership of tradition, and his relationship with the traditionalist school have not been discussed in the research. This study has the distinction of being the first in its field. In addition, as a result of the data obtained, the

determination that Chittick should not be counted among the thinkers of the traditionalist school, contrary to the general opinion that Chittick is seen as a “member of the traditionalist school,” is among the important findings. In this study, the concept of “tradition” according to the thinkers of the traditionalist school, the main ideas of the traditionalist school, Chittick’s perspective on the concept of “tradition,” which is expressed by many researchers as “a representative of the traditionalist school,” his understanding of the “intellectual tradition” formed by the teachings of Ibn al-’Arabî and Mevlânâ, which he brings to the fore in his mystical and philosophical thought, and his relationship with the traditionalist school will be discussed. The study will be presented as a general framework with a descriptive method using the document analysis method.

GİRİŞ: WILLIAM CHITTICK

William Clark Chittick, 1934 yılında Amerika’da dünyaya geldi. Ohio eyaletinde Wooster Koleji Tarih Bölümü’ne devam ederken üçüncü sınıfta Beyrut Amerikan Üniversitesine geçti. Bu süre zarfında İslâm felsefesi ve tasavvuf alanları yoğun ilgisini çekti. Üniversite öğrenciliği zamanında İslâm düşüncesinin kendisini çok etkilediğini, Batı düşüncesinin ise ona “boş ve anlamsız” geldiğini ifade etmektedir.¹

Lisans tezini sûfizm (tasavvuf) üzerine hazırlamaya karar verirken diğer yandan Seyyid Hüseyin Nasr’ın derslerine katıldı. Sûfizmin modern Batı geleneğinin dışında bir alternatif sunduğunu hissederek bu alana yöneldi.² 1974 yılında Nasr’ın danışmanlığında doktorasını tamamladı. İran’da on iki yıl ve Türkiye’de altı ay geçirdikten sonra 1979 İran devriminden hemen önce Amerika’ya dönerek New York Stony Brook Üniversitesinde göreve başladı. Aynı üniversitede profesör asistanı, doçent ve profesör unvanları aldı. Hâlihazırda 2016’dan beri Stony Brook Üniversitesinde Seçkin Profesör unvanıyla ders vererek İslâmî çalışmalarına devam etmektedir.³

Chittick’in henüz lisans döneminde Seyyid Hüseyin Nasr’ın açık ders ve konferansından etkilenerek başladığı sûfizm yolculuğu onu tasavvuf felsefesi ve düşüncesiyle ilgili çeşitli araştırma alanlarına yönelmiştir. Eserlerinde bizzat “tasavvuf geleneğini konuşurma” derdinde olduğunu⁴ ifade eden Chittick, kaleme aldığı eserlerde gelenek anlayışını İbnü’l-Arabî ve Mevlânâ başta olmak üzere tasavvufî entelektüel kimliğe sahip kimselerin düşünce ve bakış açılarını ön planda tutarak ifade etmiştir. Dolayısıyla Chittick’in tasavvuf düşüncesinde ve hakîkate bakış açısında özellikle bu iki mutasavvıfın izleri açık bir şekilde saptanmaktadır. “Entelektüel gelenek” olarak adlandırdığı bu iki mutasavvıftan gelen miras, Chittick’in düşünce dünyasını oluşturan ve gelenek anlayışını belirleyen ana unsur niteliğindedir.

Araştırmacıların çoğu Chittick’i; Gelenekselci ekol öğretilerinde öne çıkan modernizm karşısında geleneği ve kutsalı vurgulamak, bilgi ve akla manevî

1 William Chittick, *Varolmanın Boyutları*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 8; William Chittick, *Tasavvuf: Kısa Bir Giriş*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 27.

2 Ömer Saruhanlıoğlu, “Editörlerin Önsözü”, *Aşığın Aynası: Kayıp Kalbin Peşinde*, ed. Meltem Türkeri, (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018), 11; William Chittick, *Seyyid Hüseyin Nasr’ın Temel Düşünceleri*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 12-14.

3 Chittick’in hayatı hakkında daha detaylı bilgi için kendisine ait web sitesi olan <https://www.williamchittick.com/cv/> (Erişim 25 Ağustos 2022) adresine bakınız.

4 Chittick, *Tasavvuf*, 28; William Chittick, *Kozmos’un Hakikati- İlm-i Kâinat, İlm-i Nefs: İslâm Kozmolojisi*, çev. Ömer Çolakoğlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 10.

ve sezgisel bir mana yüklemek, zâhirde kalmayıp bâtın olana yönelmek, kâmil bir insan hüviyeti kazanarak “asl” ve “bir” olana ulaşabilmek gibi hususlarda ekol temsilcileriyle ortak noktalarının bulunmasından dolayı “Gelenekselci ekol temsilcisi” olarak yansıtmaktadır.⁵ Ancak Chittick'in bu ekolden farklı bir “gelenek” tasavvuru bulunmaktadır.

Bu çalışmada; Gelenekselci ekol düşünürlerine göre “gelenek” kavramı, Gelenekselci ekolün temel düşünceleri, birçok araştırmacı tarafından “Gelenekselci ekolün bir temsilcisi” olarak addedilen Chittick'in “gelenek” kavramına yüklediği anlam, kendisinin tasavvufi, felsefî düşüncesinde ön plana çıkardığı İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ ekolünden gelen öğretilerin oluşturduğu “entelektüel gelenek” anlayışı ve Gelenekselci ekol ile olan ilişkisi ele alınacaktır.

1. GELENEKSELÇİ EKOLÜN TEMEL ÖĞRETİLERİ

“Gelenek” kelimesi kuşaktan kuşağa aktarılan, toplumda ortak bir ruh meydana getiren her türlü âdet, alışkanlık, kültürel değer, örf ve an'ane anlamına gelmektedir. Böyle bir ortak bağa sahip her birey “gelenekçi”, bu anlayışı bir öğreti halinde sunan doktrin ise “gelenekçilik” olarak adlandırılmaktadır.⁶ Kelimenin Latince karşılığı “teslim etme ve devretme” gibi manaları taşıyan “traditio” kelimesinden türeyen “tradition” kelimesidir.⁷ Kültürümüzde bu kelime “gelmek” kökeninden türemesi sebebiyle kendinden önce olanı ifade etmektedir. Bu bakımından önceyi ifade etmesi, güvenilirliği temsil ederek geçmişe ve oradan aktarılan bilgiye hürmeti de gerektirmektedir.⁸ Bunun yanı sıra kültürümüzde örf, âdet, töre, görenek gibi anlamları da barındırmaktadır. Bu yönden bakıldığında dilimizce kazandığı anlam, gelenekselleşmiş tarihsel formları ifade etmektedir.⁹

Gelenek kelimesi zaman içerisinde değişik formlar kazanarak belli bir ekolün simgesi haline gelmiştir. Kavramı, geçmişi ve kutsalı ön plana çıkarmak maksadıyla bir sistem halinde ilk kullanan kişi René Guénon'dur. Öyle ki kendi adına nispetle “guenoniyen” şeklinde kullanılan ve düşünce sistemine dönüşen bir akım olarak ortaya çıkmış, daha sonra “tradisyon” yani “gelenek” olarak

5 Chittick'in, Gelenekselci ekol temsilcisi olarak yansıtılması ile ilgili husus çalışmamızdaki “Chittick-Gelenekselci Ekol İlişkisi” başlığı altında detaylı olarak ele alınacaktır.

6 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008), 1/ 1039.

7 *Encyclopedia*, “Tradition”, (25 Ağustos 2022).08 Haziran 2018.

8 Mustafa Armağan, *Gelenek ve Modernlik Arasında* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 73.

9 İlhan Kutluer, “René Guénon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali ve Algılanış Biçimleri”, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, ed. İsmail Kara-Asım Öz (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 405.

yaygınlık kazanmıştır.¹⁰

Gelenekselci ekol temsilcilerine göre gelenek kavramını geçmişten tevarüs eden örf, âdet veya bilgilerin intikali olarak değerlendirmek yanlıştır.¹¹ Guénon'a göre gelenek sadece bunlardan ibaret değildir. Zira, gelenek ürünü olan her şey insanüstü olup örf ve âdet olarak kullanılan gelenek ise beşer ürünüdür.¹² Dolayısıyla Guénon öncülüğünde sistemini oluşturmaya başlayan Gelenekselci ekole göre gelenek kavramı insanüstü olanla irtibatından dolayı fikrî sistemini metafizik bir zeminde ele almaktadır. Bu metafizik de geçmiş ile olan bağ korunarak kutsalı önceleyen ilkeler üzerine inşa edilmiştir.

Ekol'ün diğer kurucusu sayılan Frithjof Schuon ise bu düşünce sistemini “sophia perennis” (ezeli hikmet) terimiyle ele almıştır. Schuon'un “sophia perennis”i İslâm filozoflarından İbn-i Miskeveyh'in “hikmetü'l-hâlîde” (kalıcı hikmet) tabirine karşılık gelmektedir.¹³

Ekolün yaşayan temsilcilerinden Seyyid Hüseyin Nasr'a göre ise gelenek, evrensel manada insanı öteye bağlayan ilkeler olarak tanımlanmaktadır. Bu manada gelenek, dinî kapsar nitelikte olmaktadır. Son yıllarda gelenek kavramı Nasr'a göre “her dinin özünde bulunan hikmetler” olarak anlaşılmaktadır.¹⁴ Bir başka yerde Nasr, geleneği “semavî gizli bir kaynaktan vahiy yoluyla indirilmiş din” olarak tanımlamaktadır.¹⁵ Nasr esasında semavî olarak nitelediği geleneğin merkezine “scientia sacra”yı yani “kutsal bilim”i yerleştirmiştir.¹⁶ Onun bu kavrama yüklediği mana; vahyin özünde bulunan, gerçeğin bilgisi olan ve geleneği kuşatan bir çemberin merkezinde bulunan bilgi, bilim olup saf metafizik ile eşdeğerdir.¹⁷

---

10 Kutluer, “René Guénon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali ve Algılanış Biçimleri”, 405.

11 René Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: Verka Yayınları, 1999), 57; René Guénon, *Doğu Düşüncesi*, çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 77.

12 René Guénon, *Manevî İlimlere Giriş*, çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 29-30.

13 Kutluer, “René Guénon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali ve Algılanış Biçimleri”, 413.

14 Seyyid Hüseyin Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, çev. Yusuf Yazar (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 77-79.

15 Seyyid Hüseyin Nasr, “İslâm Geleneğini Yeniden Keşfetmek”, çev. Akif Emre, *Söyleşiler*, red. Mahmut Erol Kılıç (İstanbul, İnsan Yayınları, 1996), 103-104. 1” 4

16 Nasr'ın “Gelenek” ve “Scientia Sacra” kavramları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. Chittick, *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri*, 159-167.

17 Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, çev. Şehabeddin Yalçın (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 77; Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 139-141.

Görüldüğü üzere ekol temsilcileri bu düşünce sistemini üzerinde ittifak ettikleri bir kavram ile değil, detaylarda bazı farklılıkları olmakla birlikte temelde aşkın, kutsal, kadim bilgi, metafizik gibi kavramları içeren ortak bir düşünce sistemi üzerine inşa etmişlerdir.

Gelenek ve ondan gelen kadîm bilgiyi merkeze alan ve öncülüğünü René Guénon'un (Abdülvâhid Yahyâ) yaptığı, Ananda Kentish Coomaraswamy, Frithjof Schuon (Îsâ Nûreddin), Martin Lings (Ebûbekir Sirâceddin), Titus Burckhardt (İbrahim İzzeddin) ve günümüz temsilcilerinden Seyyid Hüseyin Nasr'ın mensubu bulunduğu Gelenekselci ekol; insanüstü bir metafizikî anlayışla¹⁸ modernizme karşı kutsalı önceleyen ve günümüzde daha çok her dinin özünde bulunan hikmetleri ön plana çıkararak¹⁹ bütün dinlerin ortak bir doktrine sahip olduklarını belirten, kısacası dinlerin aşkın bir birlikteliğe sahip olduğunu vurgulayan bir düşünce okuludur.²⁰ Ekolün temel görüşleri genel hatlarıyla bu tanımlama doğrultusunda ele alınacaktır.

1.1. Ekolün Din Anlayışı

Gelenekselci ekol, insanların herhangi bir sahih dine mensubiyetini ön plana çıkarmaktadır. Onlara göre din anlayışı bütün dinî çeşitliliği kapsar niteliktedir. Geleneksel öğretiyle her birey kendi mensup olduğu dinin dışındaki diğer dinlerin ortak ve farklı özelliklerini anlama imkânı bulur. Ayrıca bütün dinlerin özde kurtuluşa ulaştıracağını, bütün dinlerin temel gayesinin 'nihâî gerçeklik' olduğunu vurgular. Zira ekol temsilcileri, Allah'a ulaşma noktasında bütün insanları eşit görmektedir.²¹ Bu doğrultuda Gelenekselci ekolün dinlerin çeşitliliği ve dinlerin aşkın birliği görüşleri ön plana çıkmaktadır.

Gelenekselcilere göre 'ilk ilke'nin tezâhürleri bu kesret âlemini oluşturmuş ve din de bu kesretlikten pay almıştır. Buna göre mutlak varlığın dünyaya gönderdiği ilk insandan itibaren kendi yolunun bilinmesi için onlara sunduğu ilk, aslî gelenek, sonraki geleneklerde de tezâhür ederek farklılıkları ne derece olursa olsun özde aynı hakîkati ifade etmektedir.

Ekol düşünürlerinden Frithjof Schuon'a göre bu çeşitlilik aslında izafi bir kesretlik ifade etmektedir. Ona göre insanlık var olduğundan beri gelen farklı toplumlar ve bu toplumların birbirine bağlı ya da birbirinden bağımsız muhtelif

18 Guénon, *Manevî İlimlere Giriş*, 29-30.

19 Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 79.

20 William Chittick, *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 44.

21 Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, 83-85.

uygulamaları tek bir hakikatin yansımasıdır. Dolayısıyla ayrıntıda görülen dil, gelenek farklılığı veya diğer farklılıklar sembol düzeyinde bir farklılıktır. Farklılık Tanrı’da değil insanlarda mevcuttur. Zira Tanrı mutlak ve eşsizdir.²²

Gelenekselci düşünce bütün sahih dinlerin çeşitli oluşunu ve esas amacın ‘asl’ a ulaşmak olduğu noktasında dinlerin ortak paydasının bulunduğunu ifade ederken tek tek bütün dinlerin hakikat olmasına karşı çıkmamaktadır. Bu düşünceye göre bütün sahih dinlerde ezeli bir din ya da gelenek bulunmaktadır. Bu düşünce, aslında dünyanın varoluşundan itibaren Tanrı’nın dünyaya saf bir gelenek bahşederek insan topluluklarının değişime ve çeşitliliğe uğramasına rağmen bu ilk gelenekten gelen sahih inancı koruduğu manasını içeren “ilk, aslı din” ya da bir başka ifadeyle “kadim, aslı gelenek” şeklinde ifade edilmiştir.²³

Dinlerin aşkın birliği hususu da gelenekselci doktrin arasındaki din anlayışıyla ilişkilidir. Gelenekselcilere göre her din mensubu kimse kendi dininin öğretileri doğrultusunda inancını teyid ederek hikmeti bulabilir. Geleneksel mirasa bağlı kalan herkes dünyanın her köşesinde bu hikmete ulaşabilir.²⁴ Sözelimi Seyyid Hüseyin Nasr’a göre dinlerin semâvî ilkeleri birdir. Bütün büyük dinler Allah’tan geldiğinden, Allah her dinin özünde olmalıdır ki bu da aslında “Allah’ın aşkın birliği” demektir.²⁵

Dinlerin aşkın birliği düşüncesi bütün sahih dinlerin tek bir metafizik çatısı altında karşılaştırılabileceğini ve bunun da ortak bir hedefe ulaştrabileceğini ifade etmektedir. Nitekim “Aşkın düzeyde dinlerin birliği fikri, hem dinler arasındaki görünüşteki (zâhiri) farklılığı yok saymamakta hem de mutlak fikrinin tezâhürü olarak ortaya çıkan farklı dinsel eğilim ve tasavvurların gerçekte hepten ‘bir’i yansıttıklarını iddia etmektedir.”²⁶

1.2. Varlık, Bilgi ve Metafizik

Ekol düşünürlerine göre Tanrı mutlaktır ve asıl gerçekliktir. Mutlak varlık dışındaki mevcudât ve çeşitlilik izâfidir ve âlemdeki bu kesretin kaynağı da

22 Şahabeddin Yalçın, “Giriş”, *Varlık, Bilgi ve Din*, ed. İsmail Taşpınar (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 124-125.

23 Hüseyin Yılmaz, “Dinlerin Aşkın Birliği-Gelenekselcilerin Din Anlayışı”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 10/806.

24 Gai Eaton, *King of the Castle: Choice & Responsibility in the Modern World* (Londra: The Bodley Head, 1977), 214; Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 80.

25 Nasr, “İslâm Geleneğini Yeniden Keşfetmek”, 105.

26 Yılmaz, “Dinlerin Aşkın Birliği-Gelenekselcilerin Din Anlayışı”, 802.

O'dur.²⁷ Yeryüzündeki bütün varlıklar her şeyin kaynağı olan yüce varlıktan gelmektedir.²⁸ Yüce varlığın, mevcudât tarafından bilinme imkânı bulunmaktadır. Ancak bu bilgi için metafizikî bir vukûfiyet gerekmektedir. Bu bilgi, ancak vahiy ve entelektüel akıl sayesinde elde edilebilir.²⁹

Gelenekselcilere göre akıl ve vahiy yoluyla elde edilen bilgi, insanın aydınlanmasını sağlayan, manevî ve keşfî olarak ifade edilen sezgisel ve yaşanılan bilgidir.³⁰ Burada kullanılan akıl, salt akıl olarak ifade edilen ve kısmî manada herkeste ortak seviyede bulunan, hayatı idame ettirebilmek için temel seviyede muhasebe etmeye yarayan “reason”dan farklıdır. Onlar akli “intellect” olarak ele alır. Bu akıl, evrensel akli temsil eder ki küllî akıl mesabesinde kullanılmaktadır.³¹ Dolayısıyla gelenekselcilere göre bilginin insanı tekâmüle erdirmeye yarayan, maddî ve bilimsel bilgiyi de içeren, insanın dikey yönlü ilerlemesini sağlayan ahlâkî bir boyutu da bulunmaktadır.³²

Gelenekselcilere göre bilgi, her toplumda bilinmiş fakat unutulmuştur. Gelenegin amacı da unutilan bu bilgiyi hatırlatmaktır. Onlara göre bu kutsal bilgi, kaynağı hakikat olduğundan diğer geleneksel dinlerde de bulunmaktadır.³³ Bu doğrultuda gelenekselciler, bilgiye geniş bir anlam yükleyip kutsal olarak nitelendirerek diğer din ve medeniyetleri de içine alan kapsayıcı bir düşünce ile dinlerin çeşitliliğini ve dinlerin aşkın birliğini savunmuşlardır.

Gelenekselcilere göre metafizik “nihaî gerçeklik” bilimi ya da diğer adıyla “scientia sacra”dır. Metafizik, değişmeyen bir bilgidir ve insanın manevî aydınlanmasını sağlayan esas gerçeklik ilkesidir. Metafizik yoluyla elde edilen bilgi irfânî bilgidir. İbadet ve ritüelleri, sembolleri, dinlerin çeşitliliğini aydınlatan bir anahtardır.³⁴ Bu nedenle her şeyin metafizik ilkeleriyle anlamlandırılması gerekmektedir. Bütün dinlerde metafiziksel öğretiler bulunmaktadır ve hepsi de aynı hakikati söylemektedir. Bu doğrultuda gelenekselciler “ilk gelenek”

27 Schuon, *Varlık, Bilgi ve Din*, 27-30.

28 Seyyid Hüseyin Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, çev. Sadık Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 29-30.

29 Bkz. Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, 16- 18.

30 Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 141.

31 Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, 62-63.

32 Adnan Aslan, “Gelenekselci Ekol”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 10/766.

33 Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 319-320.

34 Nasr, *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*, 77-78.

ya da “aslî gelenek” (primordial) vurgusu yapmaktadır.³⁵

Gelenekselciler hemen hemen her konuda modern anlayışa muhalif olduğundan metafizik ve ondan türeyen bilgi ve kutsallık kavramlarının içerdiği mana hususunda da Batı modern yaşantısını eleştirmektedir. Onlara göre Batı bilimi metafizikten yoksun olduğundan sahip oldukları bilgi sathîdir. Modern filozof ve bilim adamları da salt akılcı olup kalbî ve manevî aklı, dolayısıyla metafiziği inkâr etmişlerdir.³⁶

Ekolün kullandığı bilgi, salt bilgiden ziyade manevî veya sezgisel nitelikte olan bilgi veya bilme eylemini ifade etmektedir. Bu nedenle bilgi, onlara göre yüce olanın bilgisi olmakla birlikte kutsal olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada metafizik alanı esas bilginin merkezi durumundadır. Metafizik vasıtasıyla elde edilen bilgi de hakîkatin bilgisi mesabesindedir.

1.3. “İnsan” Anlayışı

Gelenekselcilerin üzerinde durduğu bir diğer önemli husus insan ve onun yeryüzündeki vazifesidir. Onlara göre insanın, geldiği yere ait birtakım bağlar bulunmaktadır.³⁷ İnsan, Allah’ın yeryüzündeki halifesi konumundadır. Ayrıca İlahî isim ve sıfatların tecelligâhıdır. Fıtratında tevhidin eserlerini barındırmaktadır.³⁸

İnsan küçük bir âlemdir. Küçük âlem olan insan, büyük âlem olan evren ile birbirini yansıtan ayna mesabesindedir. İnsan, mahiyet itibarıyla evrende tecelli eden İlahî isim, sıfat ve hakîkatlerin toplamıdır. Ancak bunun farkında olmayan insanda bu gerçeklik “bi’l-kuvve” halinde bulunurken farkında olan insanda yani Allah’ın yeryüzündeki halifesi niteliğine sahip insan-ı kâmilde bu “bilfiil” hâlinde bulunmaktadır.³⁹ Bu düşünceye göre insan, öte âlemden bir nüve taşımakta olup metafizikî bilgi ve gelenek vasıtasıyla entelektüel akılla vahyi birleştirerek kozmosun ötesine geçebilme istidadına sahip olabilmektedir.

İnsan Allah’ın halifesidir ve kutsaldan ayrı düşünülemez. Geleneksel insan, Tanrı merkezli bir düşünceye sahiptir. İnsanın kutsal, mutlak ve aşkın hakkındaki bilgisi ne kadar ise değeri de onunla ölçülür. İnsan, yaratılışı itibarıyla mükemmelliğe

35 Yılmaz, “Dinlerin Aşkın Birliği-Gelenekselcilerin Din Anlayışı”, 773.

36 René Guénon, *Doğu ve Batı*, çev. Fahrettin Arslan (İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980), 50-51.

37 Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 171.

38 Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, 48.

39 Bkz. Titus Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev. Fahreddin Arslan (İstanbul: Ribat Yayınları, 1982), 93-95.

sahip bir varlıktır.⁴⁰ Dolayısıyla Gelenekselci ekol, yeryüzündeki en değerli varlık olan insanı mutlak ve aşkın olanla irtibatlandırarak modernizmin bireycilik ve nefsanî arzuları önceleyen anlayışına karşı çıkıp nefsin bilinçli olarak halifelik vazifesini yerine getirdiğinde eşyanın hakikatini elde etme imkânı bulabilecek mertebeye erişebileceğini belirtmişlerdir.

1.4. Modernizm Karşıtlığı

Geleneği oluşturan ve onun tanımlanmasını gerektiren esas unsur modernizm olmuştur. Zira modern dönem ortaya çıkınca, modern dönem öncesi “gelenek” olarak nitelendirilmiştir.⁴¹

Modernizm, vahye yer vermeyen, akli salt akıl noktasına indirgeyip kutsal olandan uzaklaştıran, insanı bireyselliğe sevk eden ve neticesinde bu felsefî anlayışını din, bilim, metafizik, evren, kutsal, insan, sanat ve diğer birçok alanlara dikte ettirmek isteyen bir düşünceye sahiptir.⁴² Bu nedenlerle modern düşünce tam anlamıyla gelenek karşıtı (antitradisyonel) bir ideolojidir.⁴³

Modern felsefe, ben merkezli bir anlayışla her türlü naklî bilginin inkârı temelli hareket ettiği için bilimi fizik ile sınırlandırarak metafizik alanına kayıtsız kalmıştır. Gelenekselcilik düşüncesi ise varlık, bilgi ve değer alanlarının merkezinde “mutlak ilke” bulunarak ondan gelen bilgilerin yani vahyin öncelenmesi anlayışına sahiptir. Bu da tevhid bütünlüğünde ele alınmıştır.⁴⁴

Modern anlayış, her şeyi salt akılla halletmeye çalışarak aklın üstünde başka bir yetkinin bulunmasını kabul etmemektedir. Aklın sınırsızlığına vurgu yapmakta ve kutsal, aşkın, manevî olandan uzakta durmaktadır.⁴⁵ Aynı şekilde modern bilim de kendisini sadece maddî alanla sınırlandırarak bilimi fiziksel düzeye indirgemıştır.⁴⁶ Böylelikle modern düşünce, gelenekselcilerin önem attığı metafizik alanını daha baştan reddetmiş olmaktadır.

Gelenekselcilere göre modern sanat alanı da kutsalın göz ardı edilmesinden

40 Erol Sungur, *Nasr'a Göre Gelenek ve Modernlik* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014), 243.

41 Armağan, *Gelenek ve Modernlik Arasında*, 71; Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 76.

42 Adnan Aslan, “Geleneksel Ekolün Modernizm Eleştirisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları”, *İslâm ve Modernleşme: II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1997), 58.

43 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 35.

44 İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 147-148.

45 Hüseyin Yılmaz, “Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik”, *Muhafazakâr Düşünce* 1/3, 2005, 41.

46 Titus Burckhardt, *Aklın Aynası: Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*, çev. Volkan Ersoy (İstanbul: İnsan Yayınları, 1994), 26.

dolayı Tanrı'ya isyan bayrağı açmıştır.⁴⁷ Geleneksel sanatta nitelik ön planda iken modern sanat nicelik ve mekanik eksenslidir. Modern sanat, manevî olarak hiçbir kazanım sunmamasının yanında manevî ve ruhî olanı da engeller niteliktedir.⁴⁸

Gelenekselci ekol temsilcilerinin çoğunun İslâm dinini diğer dünya dinleri arasında evrensel bir din olarak addetmeleri ve bunun neticesinde İslâm'ı seçmelerinin sebebi modernizmin bütün bu menfî etkilerinden kurtulmuş alanın irfan geleneği ve İslâm tasavvufu olduğu düşüncelerinden kaynaklanmaktadır.⁴⁹

Modern öğretiler bireysellik, salt akılcılık, ampirizm, hümanizm gibi akımlar üzerinden ilk ilkeyi ve kutsalı reddettiğinden din, bilim, sanat, metafizik, kozmos ve diğer alanlarda gelenek ve ilkelerine aykırı bir ideoloji içermektedir. Gelenekselcilerin moderniteye olan bu karşıtlığı onları geleneği ön plana çıkarmaya, bu geleneğin ilkelerindeki kutsal, manevî, sahih ve otantik bağın bulunduğu bir spiritüel öğretiye kanalize olmalarına sevk etmiş ve netice olarak bu manevî arayış da onları sûfizme yönlendirmiştir.

Gelenekselciler modernizm kaygısı güderek geleneksel anlayışı benimsemiştir. Gâye, kutsalın reddini, geleneğin reddini reddetmektir. Geleneksel anlayışın öğretilerini de İslâm geleneği perspektifiyle ortaya koymaya çalışmışlardır. Batı'nın, özellikle Rönesans'ta Hristiyan görüşünü, Tanrı ve kutsalı hayatından çıkarmasının akabinde bu kavramların yeri modernist düşünce ile dolmuştur. Gelenekselci ekol de buna alternatif olarak tekrar hayatın her alanında, bilimde, fende, kozmolojide, epistemolojide, sanatta metafiziği merkeze alarak güzeli, kutsalı, aşkın ve manevî olanı, evrenselliği, dinlerin ortak bir nihaî amacını, mutlak ilkeyi ön plana çıkarmak maksadıyla çeşitli düşünceler serdetmiştir. Bu da “gelenek” şekliyle neşet etmiş, modernizme karşı metafiziği ve dinler arasındaki bu ortak birliğe inanan kimseleri “gelenekselcilik” fikri altında toplamıştır.

1.5. Zâhir-Bâtın Anlayışı ve Tasavvuf

Gelenekselciler, gelenek kavramını tanımlarken vahiy, din, kutsal ile ilişkilendirmelerinin yanı sıra geleneği zâhir ve bâtın ile de ilişkilendirmektedir. Buna göre zâhir boyut İlâhî mesajı, bâtınî boyut da insan-ı kâmil olabilmek için gerekli olan maneviyatı içermektedir.

47 Nasr, *Bilgi ve Kutsal*, 270.

48 Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, 77, 80-81.

49 Zeynep Kot Tan, “Gelenekselci Ekol ve Dinlerin Aşkın Birliği”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*, ed. Bayram Ali Çetinkaya (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 10/819. İslâm'ın modernite dünyasına neler sunabileceği ile ilgili bilgi için bkz. Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, 181-188.

Ekol düşüncesine göre bu iki boyut diğer semavî dinlerde de bulunmakla birlikte İslâm dininde şeriat ve tarikat boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda Guénon, zâhir ve bâtın ilişkisini kabuk ve öz analojisiyle açıklamaktadır. Ona göre göre kabuk, dinin anayasası olan şeriatı temsil etmektedir ki bu herkese hitap eden zâhiri yoldur. İç ya da öz ise hakîkati temsil etmektedir ki bu da hakîkati örten kabuktan sıyrılarak ona ulaşmayı bilen çok az kimselere hitap eden bâtinî yoldur.⁵⁰

Zâhir olanı elde etmek için din ve peygamber aracılığıyla gelen vahiy gereklidir. Bâtın olana ulaşmak metafizikî bilgi ve kalp ile gerçekleşen öznel bir durumdur. Ancak bu bâtına, vahyedilen din olmadan ulaşılamaz.⁵¹ Nitekim Lings, bâtın olana ulaşabilmek için zâhir boyutun ön koşul olduğunu belirterek nasıl ki bir binanın inşa edildikten sonra da bulunduğu temeller üzerinde durması gerekiyorsa bâtına (inisiyasyona) ulaştıktan sonra da bu zâhiri temelin terk edilmemesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵²

Gelenekselciler zâhir-bâtın konusunda tasavvufun ve sûfilerin fonksiyonunu özellikle vurgulamaktadırlar. Nasr, Kur'ân'dan hareketle Allah'ın zâhir ve bâtın boyutlarını içermesinin eşyaya da yansımalarıyla dünyadaki gerçekliklerin de bu iki boyuta sahip olduğunu belirtir. Zâhirle yetinmek, insanın fitratına aykırıdır. Zira insanın varoluşunun sebebi çemberin çevresinden merkeze geçmektir. Nasr'a göre bu yüce amacı gerçekleştirenler sûfilerdir.⁵³

Gelenekselci ekol düşünürlerinde tasavvuf ve öğretileri, manevî-kalbî terakki bağlamında önemli bir yere sahiptir. Onlar dinlerin mistik yönünü zâhir yönünden daha güçlü görmekle beraber öz ve hakîkate yolculuğu daha ziyade önemsemektedir. Bu bağlamda İslâm tasavvufuyla ilgili birçok görüş serdetmişlerdir. Sözgelimi Guénon'a göre tasavvuf, özü itibarıyla saf metafizik olup, kişinin seyr-i sülûk ile yetkinleşerek gerçek sûfi makamına ulaşmayı sağlamaktadır.⁵⁴ Burckhardt'a göre tasavvuf, kalbin insandaki konumu gibidir. Nitekim kalp nasıl insan bedeninin hayat merkezi ise tasavvuf da bu noktada dinin hayat merkezidir.⁵⁵ Lings'e göre tasavvuf, Allah'a giden en dolaysız yoldur. Kişinin

50 René Guénon, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul, İnsan Yayınları, 1989), 39-41.

51 Frithjof Schuon, *İslâm ve Ezeli Hikmet*, çev. Şahabeddin Yalçın (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 192.

52 Guénon, *Manevî İlimlere Giriş*, 54-55.

53 Nasr, *Tasavvufî Makaleler*, 18.

54 Guénon, *İslâm Maneviyatı ve Taoculuğa Toplubakış*, 35-37.

55 Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, 15-16.

bütün benliğiyle kendisini Allah'a adamasıdır.⁵⁶ Nasr'a göre tasavvuf, İslâm'ın kalbidir. Varlığı arayanlar tarafından tadılmaya çalışılan İlahî aşk tecrübesinin kendisidir.⁵⁷ Dolayısıyla ekol temsilcileri, insanın yaratılış gayesine ulaşmak, Allah'ın insanı neden yarattığı bilincindeki kemâlâta erişebilmek için İslâm'ın özü olarak nitelendirdikleri tasavvufa özel bir parantez açmaktadır. Bu bağlamda kendilerine özgü olarak kullandıkları intellect akıl, kutsal bilgi ve metafizikî hakikatler gibi temel anlayışlarıyla beraber ortaya koydukları kâmil insan portresi, tasavvuf ve öğretilerinin kendi sistemlerinde büyük bir öneme sahip olduğunun göstergesidir.

Ekolün temel öğretilerini özetlersek şunlar söylenebilir: Batı'da "Tradisyonizm" olarak adlandırılan bu ekol, bütün semavî dinlerin özünde bulunan evrensel bir hakikat olduğunu söyleyerek geleneğin ezoterik, bâtinî, mistik boyutlarını ön plana çıkarmaktadır. "Gelenek" terimi insanlığın başlangıcından bu yana var olan dinî gelenekleri, bütün manevî eğitim ve evrensel hakikatleri ihtiva eden naklî bilgiyi ifade etmektedir. Onlara göre bu nakil, esas itibarıyla nebevî ve semavî kaynağa dayandığından bütün semavî dinler ortak bir hakikatte kesişmektedir. Özde bir olan öğretiler onlara göre evrensellik taşımaktadır.⁵⁸

Ekolün temel ontolojisi varlığın tek ilkesi olan mutlak varlıktır. Buna göre âlemdeki diğer varlıklar geçicidir ve varlıkları izâfîdir. Var olma nedenleri mutlak varlık dolayısıyladır. Ekolün temel epistemolojisi metafizikî ilkelerin aklî-kalbî (intellect) yaklaşımıyla elde edilen tadılan, yaşanılan ve keşf ile bulunabilen bilgidir. Temel aksiyolojisi ise tasavvufta insan-ı kâmil olarak tasavvur edilen evrensel insan öğretisidir. Bu noktada İslâm'ın bâtinî yönünü temsil eden, hakikat arayışındaki kimseleri kabuktan öze ulaştırma yollarını ortaya koyan, insanın esas merkezi olan kalbe vurgu yaparak manevî terakkîyi öne çıkaran tasavvuf ve öğretileri, Gelenekselci ekol için son derece önem verilmesi gereken bir konuma sahiptir.

Ezcümle, Gelenekselci düşünce; daha çok Batılı araştırmacılar tarafından ortaya konulan; sistemini "ilk ilke", "nihâî gerçeklik" veya "mutlak varlık" üzerine kuran; varlık, bilgi, metafizik ve kozmos ile ilgili kaynağını vahiyden alan; kutsallık, aşkınlık, yücelik ihtiva eden; dinlerin çeşitliliğini, evrenselliğini, aşkın birliğini vurgulayıp ilk, aslı (Primordial) gelenekten neşet eden bütün ortodoksi geleneklerin tek gerçeklik olan hakikati içerdiğini savunarak varlığın birliğini ön plana çıkaran; insanı Allah'ın halifesi olarak gören; tasavvuf ve ilkelerini

56 Martin Lings, *Tasavvuf Nedir?*, çev. Harun Şencan (İstanbul: Akabe Yayınları, 1986), 30-31.

57 Mehdi Eminrezavî, "Seyyid Hüseyin Nasr'ın İlmî Katkıları", çev. Aysel Danacı, *Söyleşiler*, red. Mahmut Erol Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 25.

58 Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, 144-146.

ön planda tutan modernizm karşıtı bir öğretinin adıdır.

2. CHITTICK'E GÖRE “ENTELEKTÜEL” GELENEK VE ÖĞRETİLERİ

Chittick'in “gelenek” anlayışı hem nakledileni hem de entelektüel olanı kapsamaktadır.⁵⁹ O, geleneği İslâm düşüncesi içerisindeki nakil ve irfana dayalı bir entelektüellik olarak tanımlamaktadır.⁶⁰ Gelenek, Chittick'e göre İslâm felsefesi ve İslâm tasavvufu çerçevesine hasredilerek geçmişten gelen bir miras olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Chittick, eserlerinde gelenek mefhumunu temellendirirken Gelenekselci ekolün kullandığı “philosophia perennis, perennializm, sophia perennis, primordial tradition, scientia sacra” gibi kavramları kullanmamaktadır. Onun gelenek anlayışını “entelektüel gelenek” oluşturmaktadır. O halde Chittick'e göre “entelektüel” kavramı neyi ifade etmektedir? sorusunu yanıtlamak gerekmektedir.

Chittick'e göre “intellectual” yani “entelektüel” kelimesi “akıl” manasında kullanılmaktadır. Ancak bu akıl, saf akıl veya günlük muhasebelerimizde kullandığımız akıl değil, İslâmî geleneğin hakikatini bilen ve insanın özünü idrak etmesiyle ortaya çıkabilecek ve bütün insanların fitratında potansiyel olarak var olabilecek bir yetidir. İnsanın nefsi, özü ve fitratı Allah'ın kendisine öğrettiği isimleri⁶¹ idrak eder ve yaratılış tabiatına uygun davranırsa o zaman aklını potansiyel halden faal hale, bir başka ifadeyle bi'l-kuvve hâlinde bi'l-fiil hâline çıkartırsa insan-ı kâmil entelektüelliğine sahip olabilecektir.⁶² Yani Chittick entelektüel akıl, filozofların terminolojisiyle “faal akıl” ile ittisal hâlinde olan bi'l-fiil akıl olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla Chittick'e göre entelektüel gelenek kavramı geniş manada İslâmî düşünce tarihini oluştururken, özel manada geçmişten nakille gelen sahih bilgiyi irfan, keşf ve sezgi ile birleştirerek bilfiil hale getirebilecek yetkinliğe sahip İslâm filozof ve mutasavvıflarından oluşan düşünce sistemine karşılık gelmektedir.

Chittick'e göre entelektüel gelenek, yaşayan bir mirası gerektirmektedir. Ona göre bu miras kitaplarda değil ruhlarda bulunduğundan “Hakk ile yaşayan” insanların özünde mevcuttur. Entelektüel geleneğin hedefi de insanın kalbinin “Allah ile yaşaması” halini sağlamaktır. Bu da marifeti yani Allah'ı bilmeyi ve tanımayı gerektirmektedir. Allah'ı bilen ve tanıyan kalp, bilgiyi keşfederek entelektüel bilgiye dönüştürmektedir. Marifet ehli bu entelektüel kimseler

59 William Chittick, *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World* (Oxford: Oneworld Publications, 2007), 19; Chittick, *Kozmos'un Hakikati*, 36.

60 Chittick, *Science of the Cosmos*, 66.

61 “*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.*” *Kur'an Yolu* (Erişim 27 Ağustos 2022), el-Bakara 2/31.

62 Chittick, *Science of the Cosmos*, 29-30.

bilgiyi esasında ölüden ölüye nakille değil, ölmeyen “hayat sahibi” olandan alan kimselerdir. Ona göre hakikat arayışında olan bir kimse için İbnü'l-Arabî bu entelektüel geleneğe açılan bir kapı mesabesinde dir.⁶³

Chittick'e göre modern anlayışın yaygın olduğu mevcut durumda entelektüel gelenek anlayışı kaybolmaya yüz tutmuştur. Kişi, gelenekçi bir çevreye sahip olmasına rağmen modern eğitim ve yönelimler o kimseye rasyonel aklı ön planda tutmasını telkin etmekte ve netice itibarıyla kişide “kültürel şizofreni” ortaya çıkmaktadır. Entelektüel gelenek anlayışında ise temel, Kur'ân esasları üzerine kurulduğundan akletme ve tefekkür etme gibi olgular, entelektüel gelenek âlimleri tarafından naklî anlamda bir bilgi düzeyinde kalınmayıp günümüze kadar yaşatılageldiğinden,⁶⁴ entelektüel bilgi kişiyi taklîdden tahkîk seviyesine çıkararak bireyde marifetullah, özü ve nefsi anlama, yetkinleşme ve insan-ı kâmil vasıfları ortaya çıkmaktadır.

2.1. Taklîd ve Tahkîk/ Tenzîh ve Teşbîh Anlayışının Tevhid ile İlişkisi

Chittick'in entelektüel gelenek anlayışında taklîd ve tahkîk kavramları zıt anlamları içermektedir. Tahkîk kelimesi eşyanın hakîkati ile birlikte Hak'ı bilmeyi ifade etmektedir.⁶⁵ Taklîd ise fikhî literatürde bir kimsenin içtihadına uymak ve o içtihadı göre amel etmek anlamını ihtiva eden mana değil, idrak alanını ilgilendiren ve başkalarının nakletmesiyle anlaşılacak bir kavrayışı ifade etmektedir.⁶⁶ Daha anlaşılır bir ifadeyle Chittick'e göre Allah ve kişinin nefsiyle, benliğiyle, fitratıyla ve farkındalığıyla ilgili idrakin ayet ve hadis dahi olsa bir diğer kimsenin nakletmesiyle anlaşılabilen, ancak eşyayı anlayıp onun hakikatini kendi nefsimizde bilerek yaşamayı içermektedir.

Chittick, tahkîk konusunu İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın görüşlerini serdetmek suretiyle değerlendirmektedir. Ona göre İbnü'l-Arabî, eşyanın hakikatine ulaşmak isteyen bir kimsenin tahkîk vasfına sahip olup hak veya batıl olan şeylerin özünü içeren hakiki bilgiye erişebilir olduğunu; bir kimseye mutabaat anlamında taklîdin ise ancak Hz. Peygamber'in izinden gitmek manasında nebevî mirası taklîd etme olması gerektiğini ifade etmektedir.⁶⁷ Mevlânâ'ya göre bir kimsenin

63 William Chittick, “İbnü'l-Arabî: Entelektüel Geleneğe Açılan Kapı” çev. Mustafa Salih Edis, *Sufiyye*, 10, (Haziran 2021), 290-293. İbnü'l-Arabî'nin varlık ve yaratılış, Allah-âlem ve insan münasebeti hakkında geniş bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Osman Nuri Karadayı, *İbnü'l-Arabî'de İbâreden İşârete İşâri ve Gâî Yorum Kitâbu'l-Gâyât*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022), 88-113.

64 Chittick, *Kozmos'un Hakikati*, 21-28.

65 Chittick, “İbnü'l-Arabî: Entelektüel Geleneğe Açılan Kapı”, 297.

66 Chittick, *Kozmos'un Hakikati*, 69-70.

67 William Chittick, *İbn Arabî: Giriş Kitabı*, çev. Kadir Filiz (İstanbul: Nefes Yayınları, 2018), 96-97.

taklîdde kalıp özüne dönmediği sürece hakîkati idrak edemeyeceğini, hakîkati idrak etme yönteminin ise tahkîkin İslâm düşüncesinin kalbine yerleştirilmesi ile gerçekleşeceğini belirtmektedir.⁶⁸

Tahkîke ulaşabilmenin yolu ise tevhidden geçmektedir. Zira tevhid, mutlak hakîkatin Allah olduğunu ve O'ndan başka hakîkatin olmadığını belirtir.⁶⁹ Rasyonel bir tevhid anlayışı tenzîh ve teşbîh kavramları ekseninde farklılaşır. Buna göre Allah'ın her şeyden münezzehe olduğu, mutlak üstünlük sahibi ve bir olduğu anlayışı tenzihî bakış açısını; Allah'ı hayalî olarak müşahede ederek yakın olduğu bilinci de teşbihî bakış açısını ifade etmektedir.⁷⁰

Chittick'e göre tevhid; tenzîh ve teşbîh anlayışı şeklinde iki kutbu temsil etmektedir. Tenzih, yaratıcının büyüklüğünü insanın küçüklüğünü, insanların Allah'ın kulu olduğunu ve kula yakışan davranışlar içinde bulunması gerektiğini açıklamaktadır. Yani tenzih bizi insanî olanla İlahî olan arasındaki fark konusunda uyarıyorsa, teşbih bize insanî olanın İlahî olduğunu ifade etmektedir. İnsanlar sadece salt akılla Allah'ı anlamaya çalışırsa evrendeki çokluk, çeşitlilik ve farklılık üzerine yoğunlaşarak Allah'ın âlemden uzak olduğu sonucuna varırlar. Teşbihî bakış açısı bize eşyayı bölüp parçalayarak değil, bütünleştirip birleştirerek idrak etmeyi salık vermektedir. Her iki bakış açısına aşırı vurgu yapılması kişiyi şirke götürür. Dolayısıyla bu iki bakış açısının en mükemmel hali tenzih ve teşbihin denge durumu olan tevhid anlayışı olmaktadır.⁷¹

Chittick'e göre İbnü'l-Arabî, İslâm düşüncesinde geçerli yöntemlerden biri olan tenzih ile genellikle sûfilerin öğretilerinde ve şiirlerinde karşılaşılan teşbihî bir dengede tutma ihtiyacını vurgulamıştır. Buna göre insanlar tenzih ile teşbih dengesini akıl ve hayal ile yani "iki gözle" görerek sağlayabilirler. İnsan hem Allah'tan farklıdır hem de O'nunla aynıdır. Eşyanın hakîkati ancak bu iki bakış açısının telif edilmesiyle bir denge sağlanarak kavranabilir. Bu dengenin mahalli ise Chittick'in de belirttiği üzere kalptir.⁷²

2.2. Gelenek Epistemolojisi: Naklî Bilgi-Entelektüel Bilgi

Chittick, ilmi naklî ve entelektüel ilim olarak iki kısımda incelemektedir. Naklî ilim, daha önce de ifade ettiğimiz gibi geçmişten gelen ve nesilden nesile aktarılan

68 Chittick, *Kozmos'un Hakîkati*, 80.

69 Chittick, *Kozmos'un Hakîkati*, 154.

70 Chittick, *Varolmanın Boyutları*, 31.

71 William Chittick - Sachiko Murata, *İslâm'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 422-433.

72 Chittick, *İbn Arabî: Giriş Kitabı*, 32.

ilimdir. Bu ilim, başkasının aktarmasıyla meydana gelmektedir. Entelektüel ilim ise nefsin boyunduruğu altındaki akli idare altına alarak veya Chittick'in söylemiyle "kalp aynasını cilalayarak" kendi özünde tahakkuk ettirilen ilimdir.⁷³

Chittick'e göre entelektüel bilginin kökeni felsefe ve tasavvuf öğretilerine bağlıdır. Ona göre felsefe, sistemi Yunanlılar tarafından ortaya koyulan rasyonel yöntemleri temel edinirken tasavvuf ise Hz. Peygamber'e dayanan sülûk ve tefekkür yöntemlerini esas alır. Bu iki ilim dalının ortak noktası ise insanı, eşyanın hakîkatine vakıf olmuş bir nefis arayışına yönlendirmektir.⁷⁴

Entelektüel bilgi gerçeğin bilgisini içerdiğinden taklîd yoluyla değil eşyanın tabiatını içselleştirmek suretiyle tahkîk yoluyla elde edilmektedir. Başka bir ifadeyle entelektüel bilgiye ulaşmak için eşyanın hakîkatinin kalpte keşfedilerek idrak edilmesi gerekmektedir. Ancak böylelikle entelektüel gelenek sisteminde Chittick'in sıklıkla vurguladığı "kalbin Allah ile yaşama" hali mümkün olmaktadır.⁷⁵ Chittick, entelektüel kavramını tahkîk ile birlikte kalpte elde edilen, kişinin bir türlü iç tecrübeye dayalı hâli olarak tasvir etmektedir. Chittick'in belirttiği entelektüel bilgi ve onu elde etme yönteminden hareketle "entelektüel" kavramına verdiği mânâ, sûfilerin kullandığı "hakka'l-yakîn kavramı" ile de örtüşmektedir. Ancak, Chittick'in kullandığı "entelektüel" kavramı aklın fonksiyonunu daha ön planda ifade etmektedir. Bir başka husus Chittick'e göre entelektüellik durumu, diğer bir sûfi kavram olan marifet bilgisini de kapsamaktadır. Zira entelektüel geleneğin hedefi "kalbin Allah ile yaşamasını" sağlamaktır. Chittick'in adlandırdığı bu çeşit bilgi, daha önce de ifade ettiğimiz gibi Allah'ı "taniyan" marifet ehli kimselerin elde edeceği, entelektüelliğin gereği olan, dolaysız elde edilen ve kişinin nefsinin tahkîk etmesiyle elde edeceği "marifet" bilgisidir.

Chittick'in bütün gelenek anlayışını ortaya koyduğu ve naklin yanında entelektüelliğin de bulunması gerektiğini vurguladığı entelektüel kelimesi, rasyonel (mantıksal) akıl ile irfânî aklın birleşimiyle elde edilmiş akli temsil etmektedir. Zira Chittick, bunun salt akıl ya da salt irfânî anlayış olduğunu ifade etmemiştir. Aksine onun entelektüel kelimesine getirdiği açılım bu ifadelerin dışında kalmaktadır. O, aklın hem felsefi hem de tasavvufî yönünü mezmetmiştir. Filozofların temelde kullandığı mutlak veya rasyonel akıl olarak değerlendirmeyip felsefecilerin metodundan, düşünsel bir süreç olmaksızın salt sezgiye dayalı akıl olarak değerlendirmeyip de mistik anlayış metodundan kaçınarak, rasyonel akıldan hareketle hakîkati nefsinde keşfederek bir yetkinleşme

73 William Chittick, "The Doorway to an Intellectual Tradition", *Journal of the Muhyiddin İbn 'Arabi Society* 59 (2016), 5.

74 Chittick, *Kozmos'un Hakîkati*, 11-12.

75 Chittick, "İbnü'l-Arabî: Entelektüel Geleneğe Açılan Kapı", 297.

ve mükemmelleşmeyi belirten bir entelektüellik ortaya koymuştur.

2.3. Varlık ve Yaratılış

Dilimizde “varlık” kelimesi Arapça’da “vücûd” kelimesiyle karşılanmaktadır. Vücûd, hem Allah için, hem de eşya için kullanılmaktadır. Sözlükte bulmak, varlık, varoluş⁷⁶ gibi anlamlara gelen bu kavram Allah için söz konusu olduğunda “vücûd, varlık”⁷⁷ şeklinde ifade edilirken eşya için kullanıldığında varlık, varoluş şeklinde ifade edilmektedir.⁷⁸

En üstün mertebe olarak vücûd, Allah’ın mutlaklığı ve hakikatini ifade etmektedir ki bu anlamıyla tektir. Chittick, varlığı İbnü’l-Arabî bakışıyla incelediğinden aynı anda iki vücûdun olamayacağını söyleyen İbnü’l-Arabî’nin vücûdun tek bir hakikat olarak ifade edildiğini ve kendisinden sonra vahdet-i vücûd kavramıyla ilişkilendirilmesini haklı bulmaktadır.⁷⁹ Âlem ve içindeki eşya, izafî bir varlık alanına sahiptir. Esasında Chittick’e göre çokluğu oluşturan eşyanın varlık dediğimiz alanı da Allah’a aittir. Daha güzel bir ifadeyle söyleyecek olursak Allah, varlık alanı noktasında eşyaya verdiği varoluş özelliği ile aynıdır, ancak bu eşya ile aynı değildir.⁸⁰

Var olma hiyerarşisi Chittick’e göre dairesel bir döngüdür. Dairenin başlangıcı “yaratıcı ilke”yi temsil eder ve daha sonra manevî ve cismanî varlıklar saat yönündeki yarım çemberi oluşturarak yaratılış veya iniş evresi gerçekleşir. İnsanın dünyaya gelmesinin hemen başında İlâhî isimlerin tecellileri kendisinde henüz gizli bir potansiyel hâlinde mevcuttur. İnsan bitkisel ve hayvanî ruhun ardından tekâmül ederek gerçek bir insan mükemmelliğine erişir. Tabi ki bu

76 “Vücûd” kavramının anlam çeşitliliği hakkında bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Daru’s-Sadr, t.y.), 445-446; Seyyid Şerif Cürcânî, *Tarifât-Arapça/Türkçe Terimler Sözlüğü*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 247; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 2/1622.

77 “Vücûd” kelimesi Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde Allah’a atıfla küçük harfle yazıldığından biz de Allah’ın varlığına istinaden “vücûd” kavramını küçük harfle yazmayı tercih ettik. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/136-137.

78 William Chittick, “Introduction”, *The Self-Disclosure of God: Principles of Ibn al-‘Arabî’s Cosmology* (Albany: State University of New York Press, 1998), XIX; William Chittick, *Ibn ‘Arabi: Heir to the Prophets* (Oxford: Oneworld, 2005), 36; William Chittick, *Imaginal Worlds: Ibn al-‘Arabî and the Problem of Religious Diversity* (Albany: State University of New York Press, 1994), 15; William Chittick, *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabî’s Metaphysics of Imagination* (Albany: State University of New York Press, 1989), 80.

79 William Chittick, *Hayal Âlemleri: İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*, çev. Mehmet Demirkaya (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016), 33.

80 Chittick, *Hayal Âlemleri*, 34-35; Chittick, *Varolmanın Boyutları*, 202.

insan, Allah'ın isimlerini gerçekleştiren insan-ı kâmil olmaktadır.⁸¹ Nitekim gizli hazine hadisi, Allah'ın âlemi aşk için yarattığını belirtmektedir. Melekler ve hayvanlar bu aşktan yoksundur. Bu vasıf, Allah'ın isim ve sıfatlarıyla donanmış insan için geçerlidir.⁸² Zira insanı diğer varlıklardan ayıran şey aşktır.⁸³ Yaratılışın amacı insandır. Çünkü gizli hazine onun vasıtasıyla bilinir, ortaya çıkar. Allah'ın ilk düşüncesi, “Bütün sıfatlarını insan vasıtasıyla kâmilin izhar etmektir, çünkü insan gizli hazinenin tamamlayıcı tezâhüründen başka bir şey değildir.”⁸⁴ Bu durum Gelenekselci ekol öğretilerinde de benzerlik arz eder. Nitekim Gelenekselci ekol düşünürlerine göre de insanın var olması ve yaratılışı İlâhî bakış açısıyla bakıldığında bütün İlâhî tezâhürlerin yansıdığı bir prototip olan kâmil bir insanda gizlidir. Ancak Chittick'te varlık, yaratılış ve insan anlayışının temelinde İbnü'l-Arabî düşüncesinde öne çıkan tevhid, vücûdun birliği, kenz-i mahfi, sevgi, aşk, muhabbet, insan-ı kâmil ve kulluk kavramları gibi ortak birçok kavram ve düşünce bulunmaktadır. Eserlerinde de İbnü'l-Arabî ve kısmî konularda Mevlânâ'ya atıfta bulunmak suretiyle entelektüel geleneğin önde gelen şahsiyetlerini konuşurma gayreti ön plana çıkmaktadır.

2.4. Dinlerin Çeşitliliği ve Dinlerin Aşkın Birliği

Chittick, dinin üç boyuta sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu üç boyut, Cibril hadisinde geçen iman, islâm, ihsan boyutlarıdır. Chittick'e göre bu doğrultuda herhangi bir sahîh dinin Hz. Peygamber'in belirttiği bu üç boyuta sahip olması elzemdir.⁸⁵ Bu üç boyuttan herhangi birinin göz ardı edilmesi, kişiyi Allah'ın insanlar için bir rehber olarak belirttiği Hz. Peygamber'in sünnetinden uzaklaştırır. Bu üç boyutun da İslâm tarihinde uzmanları bulunmaktadır ki bunlar islâm konusunda fakihler, iman konusunda kelâmcılar, ihsan konusunda da manevî rehber olan sûfilerdir.⁸⁶

Chittick, Kur'ân'da Allah'ın bütün insanlara peygamber gönderdiğini, Kur'ân'ın bu mesajlardan sadece birinin doğru olduğunu söylemediğini, bu görüşün de bazı İslâm âlimlerinin görüşü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, dinlerin çeşitliliği

81 William Chittick, *Aşkın Aynası: Kayıp Kalbin Peşinde*, çev. Ömer Saruhanlıoğlu (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018), 202.

82 Chittick, *Tasavvuf*, 246-248.

83 William Chittick, *Divine Love: Islamic Literature and the Path of God* (New Haven ve London: Yale University Press, 2013), 55.

84 William Chittick, *Sûfi'nin Aşk Yolculuğu: Mevlânâ'nın Mânevî Öğretisi*, çev. Ömer Saruhanlıoğlu (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 71-72, 92-93. İbnü'l-Arabî'nin konu ile ilgili görüşleri için bk. Karadayı, *İbnü'l-Arabî'de İbâreden İşârete İşâri ve Gâî Yorum Kitâbu'l-Gâyât*, 110-113.

85 Chittick ve Murata, *İslâm'ın Vizyonu*, 48-54.

86 Mohamed Omar, “Interview with Dr. William Chittick” (Erişim 28 Ağustos 2022).

hususunda Allah'ın tek olduğunu ve dinlerin de dâhil olduğu âlemin içindeki her şeyin çokluk arz ettiğini, herhangi iki şeyin tamamen aynı olamayacağı dolayısıyla dinlerin de çeşitliliğinin hakikat olduğunu belirtmektedir. O, bu görüşü şu manzum ifadeyle terennüm etmektedir: “İbarelerimiz çoktur, güzelliğin birdir ve her biri o Cemâl'e işaret eder.”⁸⁷

Chittick bir röportajda şunları belirtmektedir: Kur'ân, dinlerin aşkın birliği konusunda bütün kutsal kitaplar arasında en açık olanıdır. Ancak Müslümanlar, İslâm'ın önceki dinleri neshettiğini söyleyerek bu aşkın birliği kabul etmekte zorlanmaktadır. Ancak Kur'ân, onları neshettiğini kesinlikle söylemez. Kur'ân'ın diğer dinleri neshettiği meselesi teolojik bir görüştür, ancak bütün Müslüman âlimler tarafından kabul edilmemiştir. Zira eğer Kur'ân bu mesajları neshetmek için gelmiş olsaydı, Allah bunu açık ve inkâr edilemez bir dille ifade ederdi.⁸⁸ Başka bir röportajda ise “İslâmî entelektüel geleneğe dair yaptığım çalışmalarda İslâm'dan önceki dinlerin tahrifinin sabit olduğunu söylemek pek temeli olmayan bir görüştür.”⁸⁹ ifadesini kullanmaktadır.

Chittick'e göre sûfiler dinlerin aşkın birliği konusunda sûfi olmayan Müslümanlardan ve İslâm dini hâricindeki diğer dinlere mensup olanlardan çok daha müsâmahakârdır. Bu düşünce, sûfi şeyhlerin ve sûfi öğretinin verdiği mesajın evrensellik özelliğinden kaynaklı olarak Batı'da sûfi doktrininin gittikçe yaygınlaştığı gerçeğiyle irtibatlıdır. Tasavvufun dinlerin çeşitliliğine olumlu bakmasının sebebi, öğretilerinin Müslümanların dinlerini sevgi ve merhamet gibi bağlara önem verip, Allah'ın Celâl sıfatları yerine Cemâl sıfatlarını vurgulayarak Allah'ın merhametini ve dolayısıyla İslâm'ın rahmet dini olduğu anlayışını ön plana çıkarmasından kaynaklanmaktadır.⁹⁰ Chittick'e göre İbnü'l-Arabî, Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği hakikatine istinaden dinî çeşitliliğin bir rahmet olduğunu ifade etmektedir. Buna göre “Vahyedilmiş dinler çeşitlidir, çünkü çeşitli olmaması mümkün değildir. Hepsi bir tek vücûda işaret eder, ama her biri insan saadetine doğru yönelmiş vücûdun nimetleridir.” Gazabı aşan rahmet ise dinî çeşitliliği gerekli kılmaktadır. Bu çeşitliliğin kaynağı Allah olduğundan herkes sonunda rahmete ulaşacaktır.⁹¹

87 Abdulhamit Altuntaş, *William Chittick'te Gelenekselci Ekol ve Tasavvuf* (Trabzon: Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 159-162.

88 Omar, “Interview with Dr. William Chittick”.

89 William Chittick, “Response to the Questions of Ahmet Faruk Çağlar”. (Erişim 28 Ağustos 2022); William Chittick, “William Chittick ile Gelenekselcilik, Modernite ve Tasavvuf Üzerine”. *Sabah Ülkesi*, (Erişim 28 Ağustos 2022).

90 Chittick, *Kozmos'un Hakikati*, 14-15.

91 Chittick, *Hayal Âlemleri*, 210.

Bu konuda İbnü'l-Arabî'nin, zor ve anlaşılması güç bir mutasavvıf olduğu, eserlerinde genel anlamda soyut ve sembolik dil kullandığı, bulunmuş olduğu tasavvufî mertebenin getirdiği keşf ve ilham neticesinde yaşadığı tecrübî hali eserlerine yansıttığı gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir. İbnü'l-Arabî'nin düşünce sistemini bütüncül olarak değerlendirmek elzemdir.⁹² Ancak netice itibarıyla Chittick'in; gerek röportajları gerek diğer yazılarındaki ifadelerin, vahyî dinlerin her birinin tabiatında ortodoksinin ve hakîkatin olabileceğini, dinlerdeki çeşitliliğin hakîkat olduğunu, bu dinlerin ortak bir aşkınlık durumu taşıdıklarını ve nihâi anlamda tevhidi amaçlayan öğretileri içerdiklerini savunarak Allah'ın rahmetinin daha kuşatıcı olduğunu vurgulamak suretiyle dinlerin çeşitliliğine olumlu baktığını söylememiz mümkündür.

2.5. Modernizm Karşıtlığı

Entelektüel gelenek takipçisi olan Chittick modernizmin insanlarda bıraktığı maddî ve manevî tahribatı sıkça konu edinerek çalışmalarında gelenek-modern mukayeselerine yer vermektedir. Modernitenin tamamıyla geleneğe karşı olması ve kutsal olup değer atfedilen her şeyi reddetmesi, onun entelektüel düşünce sisteminde günümüz dünyasında üzerinde durulması gereken en önemli problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Chittick'in, modernitenin dünyevîleşmeye yönelen eylemlerine karşı olarak tasavvuf ve öğretilerini vurgulaması da modernite probleminin reçetesi halini almaktadır.

Chittick'e göre modernitenin özü, bütün dinlerin kutsal bildiklerinin reddine dayanmaktadır. Bütün dinler temelde tevhid, nübüvvet ve âhîret inancına sahipken modernite bu üç akideyi reddetmektedir. Rönesans ve sonrasında insanlar ilahî bir rehberlik olmadan kendilerinin var kıldıkları nesnelere inanmaya başlayarak "Tanrı" hakîkatini ortadan kaldırmışlardır. Hemen akabinde modernite insanlara kutsal olanı reddetmeyi sunmuştur.⁹³

Modern düşünce tevhidten mahrum olup, teksîr üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla modernizmin birden çok tanrısı bulunmaktadır. Özgürlük, eşitlik, ilerleme, bilim, demokrasi gibi masum kelimelerin altına gizlenen modernite tanrıları bulunmaktadır. Chittick, modernitenin tanrılaştırdığı ve içini boşalttığı bu gibi kelimelere "plastik kelimeler" adını vermektedir. Tanrıya, vahye, kutsala bağnazlık gözüyle bakanlar bu modern tanrılara kulluk ederek inançlarını gizlemektedir.⁹⁴

92 İsmail Şimşek-Recep Yitiz, "İbnü'l Arabî Düşüncesinde Dinlerin Aşkın Birliği Sorunu", *Uluslararası İbnü'l Arabî Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabî* (Malatya, İnönü Üniversitesi Yaynevi, 2018), 1/333-337.

93 William Chittick, "William Chittick ile Gelenekselcilik, Modernite ve Tasavvuf Üzerine".

94 Chittick, *Kozmos'un Hakikati*, 30-33.

Modern bilim, Tanrı'yı uzak gördüğü için dağınıklık ve parçalanmaya yol açmıştır. Bilim ve alanları, uzmanlık alanlarına ayrılarak gittikçe birbirinden bağımsız hale gelerek tamamen farklı diller kullanarak birbiriyle iletişim kuramayacak duruma gelmiştir.⁹⁵ Modern bilim, uzmanların icmâsı üzerine inşa olmuştur. Bu özelliğinden dolayı o entelektüel değil naklî bir bilimi ihtiva eder. Zira bilim adamları elde ettikleri çoğu şeyin tahkîkini yapmazlar. Çünkü bilgiyi onlara nakledenlerin konuyla ilgili araştırmaları onlara yeterli gelmektedir. Ancak modern teorilerin genelde bilgiyi yorumlama amacıyla kullanıldığını unuturlar. Modern bilim adamları bilimsel teorileriyle “bilimsel müçtehid” vasfı kazanabilmektedir. Ancak modern bilim adamı yaşayan bir entelektüel gelenek düşüncesine sahip olmadıkça hiçbir zaman muhakkik olamayacaktır.⁹⁶

Chittick'e göre gelenekten yetişen entelektüel kimse, akli mutlak hakîkate ulaşabilme ve metafizik, kozmoloji, manevî psikoloji ile ahlâk alanlarını idrak etme maksadıyla kullanmaktadır. Modernite takipçileri ise laboratuvar gerçeklerini arayarak ilerleme hedefleri için bilgi istifleyerek karmaşık teoriler üretmektedir. Gelenekçi entelektüel arayış bütüncül ve antropozmik bir bakış açısı oluştururken, modern bakış açısı ayrılık, tutarsızlık ve bölünme meydana getirmektedir.⁹⁷

Chittick'in modernizm eleştirisinde temel etken olan entelektüel gelenek anlayışında tasavvuf ön plana çıkmaktadır. Ona göre İslâm'daki entelektüel okullar, geleneğin muhafaza edilmesinde önemli bir role sahiptir. Chittick, bu okulların fıkıh, kelâm ve felsefe ve insana en dolaysız biçimde ulaşan tasavvuf öğretileri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bütün İslâmî disiplinler arasında modern insanın kalbine İlâhî ve insanî konuları işleyen tasavvuf özel bir yere sahiptir.⁹⁸ Tasavvufun, modern çağın insanına verdiği en öz ve en veciz öğretisi “marifet”, yani nefsin ve Allah'ı tanımaktır. Nitekim insanın en temel vazifesini “Nefsin bilen Rabbini bilir.” kelâmının hakîkatini yerine getirmektedir.⁹⁹

Kısaca, Chittick'in modernizm karşıtlığı, modernitenin sözde “bilimsellik” anlayışıyla Tanrı'yı ve kutsalı (İlâhî olan her şeyi) başta metafizikî alandan başlayarak varlık, evren, bilgi ve ahlâkî alanlardan uzaklaştırması ve yerine bireysellik, ilerlemecilik ve bilimcilik gibi plastik kavramları getirmesiyle başlamıştır. Ona göre insanı fitratından ve özünden koparan bu ideoloji, insanın

95 Chittick ve Murata, *İslâm'ın Vizyonu*, 426.

96 Chittick, *Kozmos'un Hakîkati*, 44-45.

97 Chittick, *Kozmos'un Hakîkati*, 163-164.

98 Chittick, *Varolmanın Boyutları*, 8-11.

99 William Chittick, “Mutluluğu Ararken Görevimizi Unuttuk”, *Yeni Şafak*, (Erişim 28 Ağustos 2022)

kendini tanıyarak konumunu bilmesi ve İlahî nitelikte olan her şeye bu nazarla bakmasıyla düzeltilebilecek bir husustur. Bu da ancak ve ancak entelektüel gelenek doktrini içerisinde tasavvufî öğretiler ile gerçekleşebilecek bir durum olmaktadır.

Ezcümle Chittick'in gelenek anlayışı tevhid, tahkîk, marifet, nefsini bilme, entelektüel akıl ve bilgi üzerine kuruludur. Bu gelenek, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ başta olmak üzere Ebû Hâmid Gazzâlî, Sadreddin Konevî, Molla Câmî, Şems-i Tebrîzî gibi İslâm tasavvuf ve felsefesi öğretilerini açıklayan entelektüel şahsiyetlerden tevarüs eden bir mirastır. Chittick de bu entelektüel geleneğin mirasını araştıran, anlamaya çalışan, çalışmalarıyla bu mirasa bir nebze katkı sağlama arzusu taşıyan ve eserlerinde “geleneğin kendisini konuşturmayı”¹⁰⁰ amaçlayan Batılı bir araştırmacıdır. Onun dünya tasavvuru ve fikriyatı tasavvuf geleneği ve İslâm felsefesi tarafından şekillenmiştir. Chittick'in “intellectual tradition” olarak belirttiği gelenekten kastı, akla kalbin anlaması manasını yüklemek suretiyle felsefî ve tasavvufî düzlem üzerine kurulu bir gelenek olmaktadır.

3. CHITTICK- GELENEKSELÇİ EKOL İLİŞKİSİ

Gelenekselci ekol ile ilgili çalışmalar incelendiğinde Chittick'in düşüncelerine yer verip kendisini bu ekol düşünürlerinden gören araştırmacılar mevcuttur. Chittick'in doktora danışmanı olan Seyyid Hüseyin Nasr, Chittick'in Doğu dillerinden gelenekçi bakış açısıyla çeviriler sunan ve karşılaştırmalı dinler konularıyla ilgili önemli eserler veren kimseler arasında yer aldığını ifade etmektedir.¹⁰¹ Ayrıca gelenekselci yaklaşımlarla ilgili araştırmalarıyla bilinen Hüseyin Yılmaz, “Ezelî Hikmet ve Dinler” adlı eserinde Gelenekselci ekol temsilcilerini ele aldıktan sonra gelenekselci tavırla çalışmalar yapan bilim adamları arasında Chittick'in de adını zikretmektedir.¹⁰² Bu ve bunun gibi birçok çalışmada Chittick, Gelenekselci ekolün yaşayan temsilcilerinden¹⁰³, sonraki

100 Bkz. Chittick, *Kozmos'un Hakikati*, 9-10; Chittick, *Tasavvuf*, 28.

101 Seyyid Hüseyin Nasr, *Knowledge and the Sacred* (Albany: State University of New York Press, 1989), 113 (43. dipnot.)

102 Hüseyin Yılmaz, *Ezelî Hikmet ve Dinler: Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 128.

103 Nurullah Koltaş, *Gelenekselci Ekol ve İslâm* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 138.

kuşak temsilcilerinden¹⁰⁴, Gelenekselci bakışı günümüzde temsil eden¹⁰⁵ gibi vasıflarla tanıtılmaktadır.

Chittick'in entelektüel gelenek anlayışı ile Gelenekselci ekol arasında fikrî anlamda birçok ortak nokta bulunmaktadır. Chittick'in; insanların Rönesans'tan sonra seküler bir hayata yöneldiği ve kutsal olandan kopması sonucu modernizme meyletmesi gibi modernite karşılığı düşünceleri, akla entelektüellik manası vererek aklın manevî ve sezgisel bir konumunun bulunduğu, epistemolojik temelin kutsal bilgiye atıfla vahiy ve aklın entelektüel yönünün tahakkuk ettirilerek ortaya çıkması, dinlerin çeşitliliği ve aşkın birliği hususunda bütün sahih dinlerin tek bir metafizik çatı altında ortak bir hedefe ulaştırabileceği fikri, zâhir-bâtın düzleminde zâhirde kalınmayıp bâtına yönelme gerekliliği, Gelenekselci ekolün de Chittick'in düşünceleriyle örtüşen kâmil insan anlayışı, dinlerde ortodoksi (sahihlik) düşüncesinin temelinde tevhidin bulunması gerekliliği, modern anlayışın yerle yeksan ettiği manevî birikimin tasavvuf ve öğretileriyle tekrardan insanlara hatırlatılması gerekliliği gibi hususlar göz önünde bulundurulduğunda Gelenekselci ekol düşüncesiyle ortak bir zemine sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bütün bu bilgiler doğrultusunda Chittick'in Gelenekselci ekol temsilcisi olarak yansıtıldığı çalışmalarda haklılık payı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Chittick'in dünya görüşleri doğrultusunda din ve hakîkate dair düşüncelerinin merkezi İslâm felsefesi ve İslâm tasavvufudur. Gelenekselci ekolün görüşleri daha ziyade tündengelim metodunu çağrıştıracak şekilde daha geneli ifade eden” ilk gelenek”ten, medeniyetlerin kültürü ve kutsal vurgusundan manevî öğretiyi ilerlerken, Chittick tümevarım metodu ile İslâm'ın entelektüel gelenek ve mirasından hareketle bir manevî dünya tasavvuru oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle Gelenekselci ekol düşünürleri hikmet ve hakîkati bütün sahih din ve kültürlerde ararken, Chittick hikmet ve hakîkati özel olarak İslâm felsefesi ve İslâm tasavvufunu mezcettiği bir entelektüel gelenek merkezinden hareketle aramaktadır. Dolayısıyla aralarındaki en önemli fark, hakikat arayışlarındaki temel nokta olmaktadır. Chittick'in, dinlerin çeşitliliği ve aşkın birliği konusunda Gelenekselci ekol ile ortak bir görüş sergilemesinde ve İslâm entelektüel

104 Süleyman Saz, *Titus Burckhardt ve İslâm Sanatı Yorumu* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 64.

105 Abdullah Kasay, *Çağdaş Türk Düşüncesinde Gelenekselci Ekol'ün (Tradisyonizm) Eleştirisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 28; Musa Gürel, *Gelenekselci Ekolün Sanat Anlayışı* (Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 28; Celil Zengin, *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Düşüncesinde Modernizm Eleştirisi* (Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 12.

mirasının bu konuda olumlu sinyaller verdiğini iddia etmesinde, konuya dair düşüncelerinin çıkış noktasının yine İslâmî gelenek olduğu hususu gözden kaçırılmamalıdır.

Chittick, Gelenekselci ekole mensup kişilerden pek çok şey öğrendiğini dile getirmekle birlikte “Tradisyonalizm ya da Guénonizm, ‘izmler’ beni çok fazla ilgilendirmiyor” ifadesini kullanmaktadır. Chittick, kendi söylemiyle de belirttiği gibi Gelenekselci ekol veya herhangi bir fikrî ekole mensup olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. O, insanların Allah’a giden yolun Gelenekselci ekolü takiple değil vahyî dinleri takiple olabileceğini dile getirmektedir.¹⁰⁶ O, Gelenekselci ekolün görüşlerini açıklama gibi bir durumla ilgilenmemekle beraber İbnü’l-Arabî, Mevlânâ, Konevî ve Fergânî gibi entelektüel kimliğe sahip şahsiyetleri Gelenekselci ekol düşünürlerinden daha çalışmaya değer bulunduğunu da belirtmektedir.¹⁰⁷

Chittick, Gelenekselci ekolü andıran “philosophia perennis, perennializm, sophia perennis, scientia sacra, primordial tradition” gibi kavramları kullanmamıştır. Onun dünya görüşü ve gelenek anlayışı entelektüel gelenek mirasını oluşturan kavramlar üzerinde teşekkül etmiştir. Eserlerine bakıldığında, ele aldığı konularda da açık bir şekilde görüldüğü üzere o İbnü’l-Arabî ve Mevlânâ geleneğinin bir takipçisidir. Bu iki entelektüel kimlik üzerinden İslâm geleneğini onların kullandığı terim ve ele aldığı konuları inceleyerek değerlendirmektedir.

SONUÇ

Gelenekselci ekol düşüncesi, temel ontolojisi “aşkın ilke”ye dayanan, epistemolojisi manevî-sezgisel bir metafizik idrakini içeren, dinlerin çeşitliliğini kabul ederek semavî dinlerin özde kurtuluşa ulaştıracağını savunan, dinlerin aşkın birliğinin merkeze alınarak “aşkın ilke”nin evrene koyduğu “ilk gelenek”ten itibaren süregelen geçmişteki mirasın birikimiyle ortaya konulan kutsal ve manevî öğretileri ilke edinen, modernizm karşıtı bir anlayışı kapsamaktadır.

Chittick’in; modernite karşıtlığı, akla entelektüellik manası vererek aklın manevî ve sezgisel bir konununun bulunduğu, vahiy ve aklın entelektüel yönünün tahakkuk ettirilerek insan-ı kâmil vasfı kazanılması gerekliliği, dinlerin aşkın birliğinin bulunduğu, zâhirde kalmayıp bâtına yönelmek gerekliliği gibi düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda Gelenekselci ekol düşüncesiyle yüzeysel olarak ortak bir zemine sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak Chittick, Gelenekselci ekol düşünürlerinden çok şey öğrendiğini fakat

106 William Chittick, “William Chittick ile Gelenekselcilik, Modernite ve Tasavvuf Üzerine”.

107 Abdulhamit Altuntaş, *William Chittick’te Gelenekselci Ekol ve Tasavvuf*, 162.

İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve onların takipçilerini daha çalışmaya değer bulduğunu, Gelenekselci ekol görüşlerini açıklama gibi bir derdinin olmayıp bu ekole mensup olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. O, dünya görüşünü entelektüel gelenek ve mirası üzerinden dile getirmektedir.

Chittick, gelenekten bahsederken bu kavramı Gelenekselci ekol düşünürlerinin bütün dinlerin sahip olduğu ortak bir gelenek anlayışı gibi kapsayıcı nitelikte değil, İslâm felsefesi ve İslâm tasavvufu çerçevesine hasrederek daha özel biçimde İslâmî miras olarak ele almaktadır. Dolayısıyla gelenekselci düşünce ontolojik, epistemolojik, kozmolojik gerçeklikler ile hikmet ve hakîkatî bütün dinlerde ararken Chittick'in entelektüel gelenek anlayışında bu hakikatler İslâm felsefe ve İslâm tasavvufunda aranmaktadır. Zira ona göre gelenek, yaşayan bir mirası gerektirmektedir. Bu ise ancak "kalbin Allah ile yaşamı" şeklinde olmaktadır. Böyle bir nitelik, sûfî geleneğinde marifet ehli kimseler olan ariflerde bulunmaktadır.

Chittick'in gelenek anlayışı, Gelenekselci ekolün kullandığı kavramlardan ziyade İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ve onların düşüncelerini devam ettiren entelektüel gelenek mirasıyla oluşan kavramlar üzerine bina edilmiştir. İslâm medeniyeti ve entelektüel gelenek takipçisi olan, modern dünyanın bunalımından sûfî geleneğine sığınmış bir araştırmacı olarak karşımıza çıkan Chittick'in eserleri incelendiğinde onun maksadının, günümüze veya dünyaya dair bir şey söylenecekse bunun; entelektüel gelenek olarak ifade ettiği İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ ve bu gelenekten gelen kimseler tarafından orijinal bir biçimde ortaya konulan tasavvuf anlayışıyla gerçekleştirilmesinin mümkün olabileceği söylenebilir.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Altuntaş, Abdulhamit. *William Chittick'te Gelenekselci Ekol ve Tasavvuf*. Trabzon: Trabzon Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Armağan, Mustafa. *Gelenek ve Modernlik Arasında*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Aslan, Adnan. "Geleneksel Ekolün Modernizm Eleştirisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları". *İslâm ve Modernleşme: II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı*. 55-69. İstanbul: İSAM Yayınları, 1997.

Aslan, Adnan. "Gelenekselci Ekol". *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 10/749-771. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 1. Cilt. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.

Burckhardt, Titus. *Akılın Aynası: Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler*. çev. Volkan Ersoy. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.

Burckhardt, Titus. *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*. çev. Fahreddin Arslan. İstanbul: Ribat Yayınları, 1982.

Chittick, William-Murata, Sachiko. *İslâm'ın Vizyonu: İnanç ve Uygulama*. çev. Turan Koç İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.

Chittick, William. "Introduction". *The Self-Disclosure of God: Principles of Ibn al- 'Arabî's Cosmology*. Albany: State University of New York Press, 1998.

Chittick, William. "İbnü'l-Arabî: Entelektüel Geleneğe Açılan Kapı" çev. Mustafa Salih Edis, *Sufiyye*, 10/289-302. Haziran 2021.

Chittick, William. "Mutluluğu Ararken Görevimizi Unuttuk", *Yeni Şafak*. Erişim 28 Ağustos 2022. <https://www.yenisafak.com/hayat/mutlulugu-ararken-gorevimizi-unuttuk-3386528>

Chittick, William. "Response to the Questions of Ahmet Faruk Çağlar". Erişim 28 Ağustos 2022. <http://www.williamcchittick.com/wp-content/uploads/2019/05/Response-to-Questions-Posed-by-Ahmet-Faruk-C%CC%A7ag%CC%86lar.pdf>

Chittick, William. "The Doorway to an Intellectual Tradition". *Journal of the Muhyiddin İbn 'Arabi Society*. 59. 2016.

Chittick, William. "William Chittick ile Gelenekselcilik, Modernite ve Tasavvuf Üzerine, *Sabah Ülkesi*. Erişim 28 Ağustos 2022. <https://www.sabahulkesi.com/2013/07/01/william-chittick-ile-gelenekselcilik-modernite-ve-tasavvuf-%C3%BCzerine-ahmet-faruk-%C3%A7a%C4%9Flar/>

Chittick, William. *Âşığın Aynası: Kayıp Kalbin Peşinde*. çev. Ömer Saruhanlıoğlu. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.

Chittick, William. *Divine Love: Islamic Literature and the Path of God*. New Haven-London: Yale University Press, 2013.

Chittick, William. *Hayal Âlemleri: İbn Arabî ve Dinlerin Çeşitliliği Meselesi*. çev. Mehmet Demirkaya. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2016.

Chittick, William. *Ibn 'Arabi: Heir to the Prophets*. Oxford: Oneworld, 2005.

Chittick, William. *Imaginal Worlds: Ibn al-'Arabî and the Problem of Religious Diversity*. Albany: State University of New York Press, 1994.

Chittick, William. *İbn Arabî: Giriş Kitabı*. çev. Kadir Filiz. İstanbul: Nefes Yayınları, 2018.

Chittick, William. *Kozmos'un Hakikati- İlm-i Kâinat, İlm-i Nefs: İslâm Kozmolojisi*. çev. Ömer Çolakoğlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.

Chittick, William. *Science of the Cosmos, Science of the Soul: The Pertinence of Islamic Cosmology in the Modern World*. Oxford: Oneworld Publications, 2007.

Chittick, William. *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Temel Düşünceleri*. çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.

Chittick, William. *Sûfi'nin Aşk Yolculuğu: Mevlânâ'nın Mânevî Öğretisi*. çev. Ömer Saruhanlıoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

Chittick, William. *Tasavvuf: Kısa Bir Giriş*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.

Chittick, William. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-'Arabi's Metaphysics*

of Imagination. Albany: State University of New York Press, 1989.

Chittick, William. *Varolmanın Boyutları*. çev. Turan Koç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2019.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Tarifât-Arapça/Türkçe Terimler Sözlüğü*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Eaton, Gai. *King of the Castle: Choice&Responsibility in the Modern World*. Londra: The Bodley Head, 1977.

Eminrezavî, Mehdi. “Seyyid Hüseyin Nasr’ın İlmî Katkıları”. çev. Aysel Danacı. *Söyleşiler*. red. Mahmut Erol Kılıç. 21-31. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

Encyclopedia. “Tradition”. (Erişim 25 Ağustos 2022).

Guénon, René. *Doğu Düşüncesi*. çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.

Guénon, René. *Doğu ve Batı*. çev. Fahrettin Arslan. İstanbul: Yeryüzü Yayınları, 1980.

Guénon, René. *İslâm Manevîyatı ve Taoculuğa Toplu Bakış*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul, İnsan Yayınları, 1989.

Guénon, René. *Manevî İlimlere Giriş*. çev. Lütfi Fevzi Topaçoğlu. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Guénon, René. *Modern Dünyanın Bunalımı*. çev. Mahmut Kanık. İstanbul: Verka Yayınları, 1999.

Gürel, Musa. *Gelenekselci Ekolün Sanat Anlayışı*. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

<https://www.williamcchittick.com/cv/> (Erişim 25 Ağustos 2022).

İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sadr, t.y..

Karadayı, Osman Nuri. *İbnü'l-Arabî'de İbâreden İşârete İşârî ve Gâî Yorum Kitâbu'l-Gâyât*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.

Kasay, Abdullah. *Çağdaş Türk Düşüncesinde Gelenekselci Ekol'ün (Tradisyonalizm) Eleştirisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Koltaş, Nurullah. *Gelenekselci Ekol ve İslâm*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Kot Tan, Zeynep. “Gelenekselci Ekol ve Dinlerin Aşkın Birliği”. *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 10/811-827. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Kur'an Yolu. Erişim 27 Ağustos 2022. <https://kuran.diyamet.gov.tr/Tefsir/>

Kutluer, İlhan. “René Guénon'dan Seyyid Hüseyin Nasr'a: Gelenekselci Ekol'e Ait Öğretilerin Türkiye'ye İntikali ve Algılanış Biçimleri”. *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*. ed. İsmail Kara-Asım Öz. 404-448. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Kutluer, İlhan. *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Lings, Martin. *Tasavvuf Nedir*. çev. Harun Şencan. İstanbul: Akabe Yayınları, 1986.

Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Nasr, Seyyid Hüseyin. “İslâm Geleneğini Yeniden Keşfetmek”. çev. Akif Emre. *Söyleşiler*. red. Mahmut Erol Kılıç. 103-111. İstanbul, İnsan Yayınları, 1996.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bilgi ve Kutsal*. çev. Yusuf Yazar. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Bir Kutsal Bilim İhtiyacı*. çev. Şehabeddin Yalçın. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Knowledge and the Sacred*. Albany: StateUniversity of New York Press, 1989.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *Tasavvufî Makaleler*. çev. Sadık Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.

Omar, Mohamed. “Interview with Dr. William Chittick”. Erişim 28 Ağustos 2022. <http://www.williamcchittick.com/wp-content/uploads/2019/05/Interview-with-Mohamed-Omar-originally-published-online-in-Swedish.pdf>

Saruhanlıoğlu, Ömer. “Editörlerin Önsözü”. *Âşığın Aynası: Kayıp Kalbin Peşinde*. ed. Meltem Türkeri. 11-14. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2018.

Saz, Süleyman. *Titus Burckhardt ve İslâm Sanatı Yorumu*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi. 2019.

Schuon, Frithjof. *İslâm ve Ezelî Hikmet*. çev. Şahabeddin Yalçın. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Sungur, Erol. *Nasr'a Göre Gelenek ve Modernlik*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2014.

Şimşek, İsmail- Yitiz Recep. “İbnü'l Arabî Düşüncesinde Dinlerin Aşkın Birliği Sorunu”. *Uluslararası İbnü'l Arabî Sempozyumu: İnsanlığın Hakikat Arayışı ve İbnü'l Arabî*. 1/ 323-338. Malatya, İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018.

Yalçın, Şahabeddin. “Giriş”. *Varlık, Bilgi ve Din*. ed. İsmail Taşpınar. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Vücûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.43/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Yılmaz, Hüseyin. “Dinlerin Aşkın Birliği-Gelenekselcilerin Din Anlayışı”. *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni: Medeniyet Projelerinin İnşa Sürecinde Çağdaş İslâm Düşüncesi*. ed. Bayram Ali Çetinkaya. 10/773-810. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Yılmaz, Hüseyin. “Gelenek, Gelenekçilik ve Gelenekselcilik”. *Muhafazakâr Düşünce* 1/3, (2005), 39-53.

Yılmaz, Hüseyin. *Ezelî Hikmet ve Dinler: Dinler Tarihinde Tradisyonel Perspektif*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Zengin, Celil. *Seyyid Hüseyin Nasr'ın Düşüncesinde Modernizm Eleştirisi*. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.